

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-1.26>**Г. А. Крупник**аспірантка кафедри загальної та соціальної психології  
Херсонський державний університет

## ЕМПІРИЧНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИВЧЕННЯ ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК МІЖСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ СИБЛІНГІВ

У статті висвітлено питання методично обґрунтованої побудови емпіричного дослідження чинників, що впливають на розвиток міжособистісних стосунків сиблінгів у нуклеарній сім'ї. Визначено необхідність дослідження категорій респондентів, які складають вибірку підлітків, що навчаються в загальноосвітніх школах, та представників студентської молоді, які нині вчать в закладах вищої освіти II–IV рівнів акредитації та проживають у нуклеарних сім'ях зі своїми сиблінгами. Зазначено важливість вибору цієї вікової категорії для якісного дослідження. Описано методики, які будуть використані для дослідження чинників, що впливають на розвиток міжособистісних стосунків сиблінгів, із урахуванням статевих-вікових, соціальних, соціально-психологічних і психологічних чинників. Вказано критерії вибору методик і показники, що дають змогу всебічно дослідити рівень розвитку стосунків між членами родини. Обґрунтовано доцільність вибору сучасного психодіагностичного інструментарію, що складається з авторської анкети, тесту «Аналіз сімейної тривоги» (автори Е. Ейдеміллер і В. Юстицькіс), методики «Психогеоетричний тест» (автор С. Ділінгер, адаптація А. Алексєєва, Л. Громової), «Братсько-сестринський опитувальник» (The brother-sister questionnaire; S.A. Graham-Bermann, S.E. Culter), модифікація М. Кравцової, опитувальника «Взаємодія «батьки – дитина» (автор І. Марковська), методики «Значущі події життєвого шляху сім'ї» (автор О. Коржова, модифікація Т. Заєко) та проєктивної методики «Малюнок сім'ї», модифікація Р. Бернса, С. Кауфмана. Проаналізовано сучасні вітчизняні та закордонні наукові розвідки з проблематики сімейної взаємодії та її вплив на становлення підростаючого покоління. Прояснено необхідність включити до батареї діагностичного мінімуму вивчення показників батьківсько-дитячих стосунків. Охарактеризований банк методик у комплексному застосуванні дає змогу дослідити міжособистісні стосунки братів і сестер, вплив батьків на формування позитивного чи негативного ставлення до власного сиблінга, ефективність взаємин і формування сприятливих чи несприятливих умов розвитку вищезазначених відносин. Резюмовано, що запропоновані методики доцільно використовувати для розв'язання завдання вивчення чинників розвитку взаємин між братами та сестрами в сімейній підсистемі «діти – діти».

**Ключові слова:** сімейні стосунки, чинники розвитку взаємин між сиблінгами у нуклеарній сім'ї, соціальна та сімейна психологія, напрями дослідження родинної групи.

**Постановка проблеми.** Трансформація сім'ї і як соціального інституту, і як малої соціально-психологічної групи у XXI столітті зумовлює виникнення нових концептів сім'ї та активізацію її психологічного дослідження. Враховуючи процеси змін, які переживає сучасна родинна група, актуальними стають завдання розширення проблематики наукових досліджень у психології на початку XXI століття. Сучасні фахівці стурбовані зростанням негативних тенденцій і фактів у становищі сім'ї та внутрішньорозинних взаєминах, багато в чому зумовлених кризовим станом українського суспільства.

Під час вивчення сучасних закордонних наукових фахових видань Web of Science ми виявили, що дослідники зосередилися на вивченні таких актуальних питань, як розвиток сиблінгових взаємин, стосунки між старшою і молодшою дитиною у родині, а також вимоги до виконання соціальних ролей дітьми та батьківські очікування [1, с. 139].

Основна увага не тільки іноземних, а й вітчизняних психологів спрямована на практико-орієнтовані питання, такі як визначення оптимальної різниці у віці між сиблінгами, зменшення кількості сварок і конфліктів, зниження ревнощів і суперництва між дітьми у родині. Але єдиної думки з цієї дискусії вченими не вироблено, саме тому питання і сьогодні не досить вивчене.

За даними Державної статистики, в Україні живе майже 15 млн сімей, а середній розмір родини коливається від 3,1 до 4 осіб. Сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні на 1 жінку становить 1,54 дитини [2]. Це говорить про те, що сім'ї, які виховують двох дітей, є досить поширеними у нашій державі. Тому тема вивчення особливостей взаємодії між сиблінгами є актуальною.

Серед дослідників сучасної сімейної проблематики можна назвати таких авторів, як: О. Алмазова (вивчила стосунки між сиблінгами) [3], І. Дідук (охарактеризувала психологічні особливості пси-

хосоціального розвитку особистості) [4, с. 10], Г. Карстен (аспекти поведінки в сімейних стосунках) [5, с. 55], І. Крупник (особливості уявлень про майбутнє сімейне життя дітей із родин трудових мігрантів) [6, с. 146], М. Миколайчук (досліджувала особливості розвитку сиблінга дитини з особливостями у розвитку) [7], Т. Мостафа (вплив складної структури сім'ї на благополуччя дітей) [8, с. 902], О. Посвістак (становлення психології сім'ї) [9], С. Цюра (характерні особливості педагогічного середовища розвитку сиблінгів) [10, с. 149], Д. Юсель (взаємини у нуклеарних сім'ях) [11, с. 523], Т. Яблонська (психологічні засади розвитку ідентичності дитини в системі сімейних взаємин) [12, с. 80].

**Мета статті** – обґрунтування процедури дослідження міжособистісних стосунків братів і сестер, формування етапів емпіричного дослідження із врахуванням впливу статево-вікових, соціальних, соціально-психологічних і психологічних чинників розвитку взаємин у сімейній підсистемі «діти – діти».

**Виклад основного матеріалу.** Сиблінгові стосунки – одні з найбільш тривалих зв'язків серед близьких відносин між людьми. Незалежно від їхнього емоційного змісту (теплі, формальні чи конфліктні) часто вони тривають довше інших міжособистісних стосунків (дружніх, подружніх, дитячо-батьківських), починаючи з раннього дитинства і закінчуючи похилим віком.

Для виявлення соціально-психологічних чинників розвитку взаємин між дітьми у нуклеарній сім'ї необхідно висвітлити методологічні основи дослідження. Теоретико-методологічну основу нашого дослідження склали:

- принципи гуманістичної психології (К. Роджерс), системної психотерапії і консультування (В. Сатір), групової психотерапії (І. Ялом);
- системний підхід до вивчення сім'ї (Ю. Альошина, О. Блинова, В. Бочелюк, М. Слюсаревський);
- теорія навчання та розвитку Г. Костюка, реалізована в генетичній психології С. Максименка, в працях І. Беха, М. Боришевського;
- концепція щастя, суб'єктивного благополуччя та задоволеності життям (М. Арґайл, К. Роджерс), концепція психології сімейної взаємодії (М. Алексеева, Г. Варга, В. Столін, Е. Ейдеміллер);
- загальнопсихологічні положення про людину як суб'єкта психічної діяльності (К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, С. Рубінштейн); положення про формування та розвиток малої групи (А. Коваленко, М. Корнєв); положення гуманістичної психології про сутність особистості та активізацію особистісного потенціалу (Р. Роджерс, А. Маслоу).

Для реалізації поставленої мети та розв'язання дослідницьких завдань після аналізу наявних психологічних методик у сьогочасному психологічному інструментарії ми вважаємо за доцільне використати такі методи та методики:

- теоретичні: методи теоретичного дослідження (теоретичний аналіз, систематизація та узагальнення наукових джерел із цієї проблематики);

- організаційні: порівняльний метод, який передбачає встановлення відмінностей у досліджуваному психічному явищі, а саме: встановлення особливостей сімейних стосунків у вибірці дітей підліткового віку порівняно з вибіркою юнаків.

- емпіричні методи: опитування (анкетування) та психодіагностичні методики.

Під час розроблення моделі емпіричного дослідження ми спираємось на такі основні чинники розвитку взаємин між сиблінгами: статево-вікові, соціально-психологічні, соціальні, психологічні.

До *статево-вікових*, на нашу думку, слід включити такі параметри, як порядок народження дитини; вікову дистанцію між дітьми; стать дітей; час народження кожної дитини в історії сім'ї, характеристики особистості дитини, сиблінгову позицію дитини щодо сиблінгової позиції батьків; генетичні чинники, що визначають схожість і відмінність сиблінгових пар.

До *соціально-психологічних* – емоційні сімейні взаємини, наявні прихильності членів родини, психологічний клімат у сім'ї, ціннісні орієнтації і рівень культури її дорослих членів, ставлення батьків до дітей; стиль батьківського виховання, відомості про соціальний стан нуклеарної сім'ї: благополучна – неблагополучна, розлучена – повторно створена сім'я.

До складу *соціальних чинників* ми відносимо такі важливі складники, як батьківське ставлення до дітей, яке визначає взаємини між сиблінгами, вплив старших сиблінгів на формування соціальних умінь у молодших, вплив статі сиблінга на формування ідентичності, догляд за молодшим як умова, що сприяє формуванню соціальної поведінки та почуття відповідальності старшого сиблінга; матеріальний стан сім'ї, тип сім'ї: нуклеарна – розширена, повна – неповна.

*Психологічні чинники* розвитку взаємин між сиблінгами ми вбачаємо у необхідності детального вивчення таких показників, як темперамент, тривожність, самооцінка; ставлення один до одного, психологічна та практична готовність до співпраці, індивідуально-психологічні особливості сиблінгів; характер взаємин за статтю, сімейним станом, батьківським статусом; активізація фізичного, емоційного, інтелектуального розвитку, становлення самосвідомості, формування системи цінностей, навичок міжособистісних стосунків, задоволення основних потреб дитини, стилі виховання; довірливість у спілкуванні, схожість у поглядах, загальні символи сім'ї, легкість спілкування, психотерапевтичність спілкування, любов і симпатія, загальний емоційний рівень у батьківській подружній парі.

Спираючись на вищезазначені чинники розвитку взаємин між сиблінгами у нуклеарній сім'ї, ми підібрали методичний інструментарій дослідження чинників, що дають можливість розкрити зміст стосунків між сиблінгами у нуклеарній сім'ї, який представлений у таблиці 1.

Ми вважаємо за необхідне залучити до дослідження респондентів віком від 15 до

Таблиця 1

**Методичний інструментарій дослідження чинників, що розкривають зміст стосунків між сиблінгами у нуклеарній сім'ї**

№ з/п	Методики	Критерії	Показники
1	Авторська анкета	Виявлення розгорнутої інформації про респондента	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Статеві-вікові чинники</li> <li>– Соціальні чинники</li> <li>– Соціально-психологічні чинники</li> <li>– Психологічні чинники</li> </ul>
2	Тест «Аналіз сімейної тривоги» (автори Е. Ейдемільлер і В. Юстицькіс) [13, с. 38]	Вимір особистої тривоги респондента у сім'ї	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Почуття провини</li> <li>– Тривожність</li> <li>– Напруга</li> </ul>
3	Психометричний тест С. Дилінгер, (адаптація А. Алексєєва, Л. Громової) [14]	<ul style="list-style-type: none"> <li>– визначення типу особистості</li> <li>– з метою отримання детальної характеристики особистісних якостей і особливостей поведінки</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Непослідовність і непередбачуваність вчинків, допитливість, живий інтерес до всього, що відбувається, і сміливість, надмірна довірливість, навіюваність</li> <li>– Схильність до лідерства, енергійність, впевненість у собі, наявність потреби управляти положенням справ</li> <li>– Працьовитість, старанність, потреба доводити почату справу до кінця, завзятість, витривалість, терпіння і методичність, уважність до деталей</li> <li>– Доброзичливість, комунікативність, висока чутливість, розвинена емпатія, неконфліктність</li> <li>– Креативність, творчість, незалежність, прагнення генерувати нові ідеї і методи роботи, нестриманість, експресивність</li> </ul>
4	«Братсько-сестринський опитувальник» (The brother-sister questionnaire; S.A. Graham-Bermann, S.E. Culter) (модифікація М. Кравцової) [15, с. 321]	Психометрична оцінка та диференціація нормативних і дисфункціональних сиблінгових відносин	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Емпатія</li> <li>– Підтримка кордонів</li> <li>– Схожість</li> <li>– Примус</li> </ul>
5	Опитувальник «Взаємодія батьки – дитина» (автор І. Марковська) [16, с. 94]	Діагностика батьківсько-дитячих відносин і взаємодії	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Невимогливість-вимогливість</li> <li>– М'якість-строгість</li> <li>– Автономність-контроль</li> <li>– Емоційна дистанція-близькість</li> <li>– Відкидання-прийняття</li> <li>– Відсутність співпраці-співробітництво</li> <li>– Незгода-згода</li> <li>– Непослідовність-послідовність</li> <li>– Авторитетність батьків</li> <li>– Задоволеність стосунками з дитиною (батьками)</li> </ul>
6	Методика «Значущі події життєвого шляху сім'ї» (автор О. Коржова, модифікація Т. Заєко) [17]	Вивчення історії сім'ї та особливостей сприйняття сімейних подій	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Продуктивність сприйняття образів життєвого шляху</li> <li>– Оцінка подій</li> <li>– Ступінь впливу подій на особистість</li> <li>– Середній час ретроспекції і антиципації подій</li> <li>– Зміст подій</li> </ul>
7	Проективна методика «Малюнок сім'ї» (модифікація Р. Бернса, С. Кауфмана) [18, с. 206]	Виявлення особливостей сімейних відносин між усіма членами родинної групи	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Наявність спільної діяльності всіх членів нуклеарної сім'ї</li> <li>– Присутність обох батьків</li> <li>– Наявність усіх дітей на малюнку</li> <li>– Спільна діяльність батьків із дітьми</li> <li>– Взаємодія між сиблінгами</li> <li>– Емоційно-позитивне ставлення до сиблінгів</li> <li>– Проробленість (опрацьованість) малюнка</li> <li>– Велика кількість різноманітних деталей</li> <li>– Відсутність конфліктів, показників ворожості</li> <li>– Відсутність ізольованих фігур</li> </ul>

20 років (за віковою періодизацією Е. Еріксона [19] «Підлітковий вік та рання юність»), які зараз проживають у нуклеарних сім'ях, тому що цей віковий період визначається, на відміну від молодших

школярів, розвитком самосвідомості та вмінням критично оцінювати ситуацію, що склалася в сім'ї. Вважаємо, що найбільш прогностичною має бути вибірка дітей саме старшого періоду. Це вік, коли

особистість уже починає складати своє бачення про наявність або відсутність гармонії у взаєминах між сиблінгами, має можливість сприймати та аналізувати ставлення батьків до кожної дитини окремо. Це цінний для розвитку майбутньої дорослої гармонійної особи і водночас надзвичайно складний період, який несе в собі чимале навантаження під час формування особистості, оскільки події, що відбуваються в підлітковому віці та періоді ранньої юності, формують у неї власну позицію та закарбовуються в пам'яті на все життя. Цей етап є визначальним для формування стилю взаємин, способів виходу із конфліктів, та опанування життєвого сценарію, досвід якого буде супроводжувати людину все її подальше життя.

Піж час діагностичної роботи нами заплановано враховувати порядок народження та вікову різницю між сиблінгами, яких об'єднано за такими ознаками:

- за віковим показником (старший – молодший сиблінг із різницею у 2–3 роки, 5–6 років і більше 10 років);
- за статевим показником;
- за основними сиблінговими позиціями (спираючись на теорію В. Томана) [20, с. 93].

З метою спостереження за таким чинником, як розвиток стосунків упродовж дорослішання особистості, нами заплановано порівняти між собою вибірку школярів і студентів між собою, що дасть змогу проаналізувати певний рух стосунків за емоційною шкалою «нормативні – дисфункціональні» та з'ясувати, чи впливає наявність цього фактора на рівень розвитку взаємин у підсистемі «діти – діти».

Один із важливих дискрипторів, який впливає на формування позитивної сиблінгової взаємодії, – це батьківський стиль виховання. Тому вважаємо за необхідне включити до батареї діагностичного мінімуму і вивчення показників батьківсько-дитячих стосунків.

З метою перевірки результатів, одержаних за допомогою тестів-опитувальників, та отримання більш широкої і унікальної інформації про психічне життя людини нами застосовані також і проєктивні методики. Відповіді на них несуть у собі більш достовірні відомості, оскільки на них менше впливає фактор соціальної бажаності відповідей.

Авторська анкета розроблена з метою отримання важливих свідчень для дослідження, таких як визначення типу родини, вікової дистанції між сиблінгами, врахування соціально-психологічних чинників на розвиток взаємин між братами та сестрами.

Застосовані такі психодіагностичні методики: тест «Аналіз сімейної тривоги», автори Е. Ейдеміллер і В. Юстицькіс; «Психогеоетричний тест» С. Дилінгер, адаптація А. Алексеева, Л. Громової; «Братсько-сестринський опитуваль-

ник» (The brother-sister questionnaire; S.A. Graham-Bermann, S.E. Culter), модифікація М. Кравцової; опитувальник «Взаємодія батьки – дитина», автор І. Марковська; методика «Значущі події життєвого шляху сім'ї», автор О. Коржова, модифікація Т. Заско; проєктивна методика «Малюнок сім'ї», модифікація Р. Бернса, С. Кауфмана.

Охарактеризована батарея методик у комплексному застосуванні дає змогу дослідити міжособистісні стосунки братів і сестер, вплив батьків на формування позитивного чи негативного ставлення до власного сиблінга, ефективність взаємин і формування конструктивних чи деструктивних умов розвитку вищезазначених відносин.

**Висновки.** Проблема розвитку взаємин між дітьми у нуклеарній сім'ї має багато аспектів для вивчення. Дослідження емоційно наповнених як позитивних, так і негативних стосунків як фактора, котрий впливає на все подальше життя особистості, є дуже важливим. Для ґрунтовного дослідження та порівняльного аналізу особливостей взаємин у сімейній підсистемі «діти – діти» необхідно враховувати вік досліджуваних і вікову дистанцію між ними, вплив батьківського стилю виховання. Також слід використовувати діагностичний інструментарій, який відповідає цілям дослідження. Запропоновані методики доцільно використовувати для розв'язання завдання вивчення чинників розвитку взаємин між братами та сестрами.

#### Література:

1. Крупник Г.А. Огляд сучасних закордонних досліджень у сімейній сиблінговій підсистемі. *Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості* : зб. наук. праць за мат-ми II Міжнар. наук.-практ. конф. ; ред. колегія: О.Є. Блинова, Н.І. Тавровецька. Херсон : ФОР Вишемирський В.С., 2019. С. 139–142.
2. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України. Публікації. URL: <http://www.idss.org.ua/public.html>.
3. Алмазова О.В. Привязанность к матери как фактор взаимоотношений взрослых сиблингов : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.13; МГУ им. М.В. Ломоносова, 2015. 199 с.
4. Дідук І.А. Взаємини між дітьми в сім'ї як чинник їх психосоціального розвитку : автореф. ... дис. канд. психол. наук : 19.00.07; Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2001. 20 с.
5. Hank Karsten, Steinbach Anja. Intergenerational solidarity and intragenerational relations between adult siblings. *Social science research*. Vol. 76. P. 55–64 (date of publication: NOV 2018). URL: <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2018.08.003>.

6. Крупник І.Р. Проблеми дослідження особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя дітей з родин трудових мігрантів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки* : зб. наук. праць. Херсон, 2016. Вип. 1. Т. 1. С. 146–150.
7. Миколайчук М.І. Особливості психосоціального розвитку сиблінгів дітей з психофізичними вадами : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2007. 214 арк. : табл., рис. Бібліогр.: арк. 158–176.
8. Mostafa Tarek, Gambaro Ludovica, Joshi Heather. The Impact of Complex Family Structure on Child Well-being: Evidence From Siblings. *Journal of marriage and family*. Vol. 80. №4. P.902–918(dateofpublication:AUG2018).URL: <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2017.12.007>.
9. Посвістак О.А. Теоретико-історичні основи психології сім'ї. Хмельницький : ХНУ, 2017. 402 с.
- 10.Цюра С.Б. Характерні особливості педагогічного середовища розвитку сиблінгів. *Вісник Львівського університету. Серія : Педагогічна* : зб. наук. праць. Вип. 30. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів : Вид-во Львів. нац. ун-т, 2016. С. 149–151.
11. Ucel Deniz, Bobbitt-Zeher Donna, Downey Douglas B. Quality Matters: Sibling Relationships and Friendship Nominations among Adolescents. *Child indicators research*. Vol. 11. P. 523–539 (date of publication: APR 2018).
12. Яблонська Т.М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні. *Український соціум*. 2004. № 2 (4). С. 80–84.
13. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. Санкт-Петербург, 1999. С. 38, 555–556.
14. Алексеев А.А., Громова Л.А. Психометрия для менеджеров. Изд-во «Знание», 1991. 106 с.
15. Практикум по психологической диагностике семейных отношений : учебно-методический комплекс. Минск : БГПУ им. М. Танка, 2002. С. 321–325.
16. Марковская И.М. Опросник для изучения взаимодействия родителей с детьми. *Семейная психология и семейная терапия*. 1999. № 2. С. 94–108.
17. Коржова Е.Ю. Методика «Психологическая автобиография» в психодиагностике жизненных ситуаций : методическое пособие. Киев : МАУП, 1994.
18. Общая психодиагностика / под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. Москва : Изд-во МГУ, 1987. С. 206–221.
19. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / пер. с англ. А.В. Толстых. Москва : Флинта, 2006. 342 с.
20. Toman W. Family constellation of normal and disturbed marriages. *Journal of Ind. Psychol*. 1961. Vol. 17. P. 93–95.

#### **Krupnyk H. A. Empirical-methodical provision of the study of the factors affecting the development of inter-personal sibling relations**

*The article describes the construction of an empirical study of the factors that influence of the development of the interpersonal relationships of the sibling in the nuclear family. The importance to research the categories of respondents who are a teenagers and young men who live in nuclear families with their siblings. The importance of choosing this age category for qualitative research is noted. The described methods take into account gender, the social, the social and the psychological, psychological factors that influence the development of relationships between children in the family. The criteria for selecting methods and indicators are provided to allow a comprehensive study of the level of the development of relationships between family members at each scale. The relevance of choosing a modern psychodiagnostic tests consisting of the author's questionnaire, the test "Analysis of family anxiety" (E. Eydemiller and V. Yustitskis), "Psycho-geometric test" (S. Dillinger, adaptation A. Alexeva, L. Grogoeva), "The brother-sister questionnaire" (S.A. Graham-Bermann, S.E. Culter), a modification of M. Kravtsova, the questionnaire "Parent-child interaction" (I. Markovskaya), the test "Significant events in the life course of the family" (O. Korzhova, a modification of T. Zayko) and the projective methodology "Family drawing", modification by R. Burns, S. Kaufman. Modern native and foreign scientific researches on problems of family interaction and its influence on the formation of the younger generation are analyzed. The importance to include in the diagnostic minimum the study of indicators of parent-child relationships has been clarified. Described techniques allow to explore the interpersonal relationships of siblings, the influence of parents on the formation of a positive or negative attitude to their sibling, the effectiveness of relationships. In summary, it is advisable to use the proposed techniques to solve the problem of studying the factors of development of sibling relationships in the "child – child" family subsystem.*

**Key words:** family relations, factors of development of relationships between siblings in nuclear family, social and the family psychology, directions of family research.